

Klestenitz Tibor: A trianoni döntés körülményei és következményei

A trianoni békeszerződés alapvető változásokat eredményezett hazánk helyzetében. Magyarország az Osztrák–Magyar Monarchia részeként még egy európai nagyhatalom része volt, ezután viszont – területének mintegy kétharmadát és népességének hatvan százalékát elveszítve – apró, nemzetközileg elszigetelt nemzetállammá vált. Trianon kérdése ma is a magyar társadalom történeti érdeklődésének homlokterében áll, sok vitát és érzelmet váltva ki. Az előadás első részében röviden bemutatom a békekötés körülményeit, a tárgyalások lefolyását, a nagyhatalmak, a szomszédos országok és a magyar diplomácia szempontjait. Ezután a legújabb kutatási eredményekre támaszkodva a trianoni béke hazai következményeivel foglalkozom, kitérve a legfontosabb politikai, társadalmi, lélektani és gazdasági hatásokra.

A trianoni béke legfőbb okát abban találhatjuk meg, hogy a Monarchia 1918-ban elveszítette a világháborút, a győztesek pedig nem voltak érdekeltek a további fenntartásában. A két nyugat-európai antant-nagyhatalomnak, Nagy-Britanniának és Franciaországnak nem voltak Ausztria-Magyarországgal szemben területi követelései, ugyanakkor a háború folyamán igyekeztek a semleges országok közül minél több szövetségest szerezni. Ennek érdekében 1916 augusztusában megkötötték a bukaresti titkos szerződést, amelyben odaígérték Romániának a hadba lépés ellenében Magyarországnak a Tiszától keletre fekvő területeit. A Monarchia felosztásának gondolata azonban 1918-ig nem került komolyan szóba Párizsban és Londonban, hiszen úgy gondolták, hogy Ausztria-Magyarország a jövőben is hozzájárulhat a nagyhatalmi egyensúly fenntartásához.

1918 elején azonban, amikor a Lenin fellépése nyomán forradalmi káoszba süllyedő Oroszország kivált a világháborúból, a helyzet gyorsan megváltozott. A brit és a francia politikusok egy új koncepciót dolgoztak ki, amely Közép-Európa radikális átalakítását, a Habsburg-birodalom felszámolását és etnikai szempontból többé-kevésbé homogén nemzetállamok alakítását tartalmazta. Az antant ennek jegyében elismerte a cseh-szlovák és délszláv emigráns politikusok törekvéseinek jogosságát, akik állami önállóságot követeltek saját nemzeteik számára. Ők 1918 áprilisában szervezték meg kongresszusukat Rómában, ahol hivatalosan is megfogalmazták szándékaikat. Az antant emellett intenzív propagandaháborúba kezdett: a fronton az osztrák-magyar hadsereg állásaira röplapok százezreit zúdította, amelyekben arra bízta a szláv és román katonákat, hogy ne harcoljanak tovább az elnyomó oldalán, a császári-királyi hadseregekben, hiszen az antant garantálja népeik

számára a szabadságot. Augusztusban egyébként olasz katonai repülőgépek még Bécset is elérték, amelyet szintén elárasztottak röpiratokkal.

Amikor 1918 őszen végleg egyértelművé vált, hogy a Monarchia elveszítette a háborút, a magyarországi nemzetiségek nyíltan kinyilvánították politikai céljaikat. Ne feledjük, hogy a történelmi Magyarország soknemzetiségű állam volt, amelynek népességén belül a magyarság csak 1910-ben érte el az abszolút többséget: ekkor a lakosság 54 és fél százaléka vallotta magát magyarnak. A népesség mintegy 16 százaléka román, 11 százaléka szlovák, 10 és fél százaléka német, két és fél százaléka ruszin és két és fél százaléka szerb volt.

A nemzetiségek függetlenedési folyamatát 1918. október 30-án a szlovákok nyitották meg, akik a szlovák nacionalizmus központjában, Túrócszentmártonban megalakították saját nemzeti tanácsukat és kimondták csatlakozásukat a frissen kikiáltott Csehszlovák Köztársasághoz. November 25-én a magyarországi szerbek mondták ki elszakadásukat. December 1-jén került sor a gyulafehérvári román nemzetgyűlésre, amelynek résztvevői kimondták a Román Királysághoz való csatlakozásukat – ez az esemény egyébként mind a mai napig Románia nemzeti ünnepe. Az új magyar kormány képviselőjében Jászi Oszkár nemzetiségi miniszterként hiába folytatott tárgyalásokat a hazai román és szlovák politikusokkal, a budapesti kormány által a nemzetiségek számára kínált területi autonómia ekkor már egyáltalán nem jelentett vonzó alternatívát.

Ezzel egyidőben az utódállamok hadseregei azonnal megindították támadásukat Magyarország ellen. A román hadsereg december 24-én vonult be Kolozsvárra, a csehszlovák erők pedig január 1-jén foglalták el Pozsonyt. Magyarország mély politikai válságba zuhant: az 1918 novemberében Károlyi Mihály vezetésével kikiáltott köztársaság gyorsan elvesztette a kezdetben élvezett népszerűségét és bizalmi tőkét. 1919. március 21-én megkezdődött a Tanácsköztársaság 133 napja, a proletárdiktatúra pedig ellentámadást indított a csehszlovák és a román hadsereg ellen. Kun Béla rendszere el is ért pár részeredményt a harcmezőkön, azonban a túlerő hamarosan megdöntötte a proletárdiktatúrát, az olyannyira várt szovjet segítség pedig soha nem érkezett meg. 1919 augusztusában a győztes román hadsereg bevonult Budapestre, sőt a Dunántúl északi részét is megszállta. A valódi hatalom azonban az antant diplomáciai delegáltja, Sir George Clerk kezében volt, aki 1919 novemberében kikényszerítette, hogy a budapesti politikusok Huszár Károly néptanító vezetésével ideiglenes nemzeti egységkormányt hozzanak létre, amely 1920 januárjában levezényelte a nemzetgyűlési választásokat. Az új parlament 1920 márciusában pedig ideiglenes államfőt, kormányzót választott Horthy Miklós személyében.

Időközben azonban a győztesek diplomáciája már gőzerővel dolgozott Párizsban. 1919 januárjában Csehszlovákia, Románia és a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság betérjesztette területi igényeit a békekonferencia elé, amelyen csak a győztes államok képviselői voltak jelen. Valamennyi utódállam arra hivatkozott, hogy népeik 1918 előtt a magyarok nemzeti elnyomásának áldozatai voltak, és a Magyarországgal szembeni területi igényeiket elsősorban a nemzeti elvre alapozták. Sok esetben azonban tisztán magyar lakosságú területekre is igényt tartottak, amit azzal akartak alátámasztani, hogy megkérdőjelezték a magyar statisztikák hitelét, vagy egyszerűen gazdasági érdekeikre hivatkoztak, ha fontos vízi útvonalakat vagy vasútvonalakat kívántak megszerezni. A prágai kormány például a szlovákok lakta területeken kívül magának követelte a Dunakanyart vagy a Miskolc és Salgótarján körüli iparvidéket is. Legextrémebb igénye azonban az úgynevezett szláv korridor volt, ami magába foglalta volna a mai Burgenlandot és Nyugat-Magyarországot. Ezt Prága azzal indokolta, hogy katonai-stratégiai okok miatt közvetlen határt kívánt fenntartani a délszláv állammal.

A nagyhatalmak különböző elképzeléseket dolgoztak ki Közép-Európa jövőjéről. Az Amerikai Egyesült Államok elnöke, Woodrow Wilson nem tartotta kívánatosnak az Osztrák-Magyar Monarchia apró nemzetállamokra való szétagolását, mert attól tartott, hogy ezek önmagukban túlságosan gyengék lesznek, és így az egész kontinens biztonságát veszélyeztetik. A francia politikusok viszont úgy vélték, hogy a Monarchia többé már nem képes ellensúlyt képezni Németország és Oroszország között, ezért az utódállamok segítségével kívánták biztosítani befolyásukat a térségben. Ennek logikus következménye volt az, hogy a franciák az utódállamok szinte minden követelését támogatták Ausztriával és Magyarországgal szemben. A britek elsősorban az etnikai viszonyok alapján kívánták meghúzni az új határokat, de a brit politikusok álláspontja nem volt egységes: Lloyd George miniszterelnök például sokkal nagyobb rokonszenvvel tekintett Magyarországra, mint a saját külügyminisztere. A britek hivatalos álláspontja a mai határok menti, nagyrészt magyarok által lakott területeknek nagyjából a felét hagyta volna meg magyar kézen.

A békekonferencia szakbizottságai részletesen megtárgyalták a területi igényeket. Noha a legszélsőségesebb követeléseket visszautasították, de a legtöbb esetben Franciaország, és ezzel az utódállamok szempontjai érvényesültek. A végleges döntés 1919 júniusában született meg a külügyminiszterek tanácsában, amikor lényegében rögzítették a magyar határokat. A tanács a román, a csehszlovák és délszláv igények legnagyobb részét elfogadta, bár mintegy 25 ezer négyzetkilométernyi területet az igények ellenére Magyarországnál hagyott.

A döntést azonban ekkor még nem lehetett hivatalosan közölni Magyarországgal, hiszen az antant nem ismerte el sem a Tanácsköztársaságot, sem az annak bukása után működő, önjelölt

budapesti kormányokat. A helyzet csak 1919 végén, Huszár Károly kormányának megalakulása után változott meg, amelyet az antant már legitimnek tekintett. 1920 januárjában tehát a győztes államok meghívták a magyar kormány küldöttségét Párizsba, természetesen nem tárgyalni, hanem csupán a békefeltételek átvétele céljából. A küldöttség, amelyet Apponyi Albert gróf vezetett, semmilyen diplomáciai mentességet nem élvezett, éppen ellenkezőleg: tagjai szigorú rendőri felügyelet alatt álltak, és önállóan nem is mozoghattak Párizsban, mivel a francia kormány meg akarta akadályozni, hogy kapcsolatba léphessenek külföldi politikusokkal, diplomatákkal és újságírókkal. Jellemző tény, hogy egy magyar diplomatát lefűleltek, amikor megpróbált titokban találkozni a The Times munkatársával, ezért inkább azt mondta, hogy egy táncosnővel lett volna randevúja. Bár ezzel imponált a gáláns franciáknak, a kiutasítást így sem úszta meg. Ez nem egyedi elbánás volt: az összes vesztes ország diplomatái ugyanilyen körülmények közé kerültek Párizsban.

Apponyi Albertnak hivatalosan mindössze arra volt lehetősége a békefeltételek átvételekor 1920. január 16-án, hogy tájékoztatót tartson az ország helyzetéről. Ő azonban mintegy egyórás beszédében megpróbálta meggyőzni a győztes hatalmak vezetőit, hogy az új magyar határok nem felelnek meg sem a nemzetek önrendelkezési jogának, sem pedig a nemzetiségi elvnek, amely a Kárpát-medence rendkívüli etnikai sokszínűsége miatt amúgy sem valósítható meg. Apponyi közlekedési, vízügyi, munkaügyi érveket is mozgósított, és hosszasan fejtegette, hogy a történelmi Magyarország megbonthatatlan gazdasági egységet alkot. Emellett érzelmi húrokat is megpengetett, és hivatkozott arra a történelmi szerepre, amelyet a magyarság a kereszténység védőbástyájaként játszott az oszmán hódítással szemben. A magyar kormány nevében arra tett javaslatot, hogy a területi vitákat az elcsatolásra ítélt régiókban népszavazásokkal döntsék el, kijelentve, hogy ezek eredményét Budapest feltétel nélkül elfogadja. Erdély vonatkozásában, amelynek helyzetét a magyar nemzetiségű törzsterületektől nagy távolságban elhelyezkedő Székelyföld különösen bonyolulttá tette, három alternatív javaslatot terjesztett be: az első szerint Erdély Magyarország részeként autonóm tartomány lett volna, a második szerint Erdélyt teljesen független, a nemzetiségek egyenjogúságát Svájc mintájára garantáló, semleges állammá szervezték volna. A harmadik megoldás szerint Erdély hovatartozásáról népszavazás döntött volna.

Apponyi egyszerre polemikusan és lírai beszéde nagy hatást tett a jelenlévőkre. Az olasz miniszterelnök például arról írt naplójában, hogy a beszéd mélyen megérintette, Lloyd George brit miniszterelnök pedig felszólította Apponyit, hogy támassa alá a határok etnikai igazságtalanságára vonatkozó állításait. Erre a magyar küldöttség elővette a Budapesten Teleki Pál által összeállított híres vörös térképet, amely igen látványosan – és természetesen a

magyarság számára kedvező módon – szemléltette a Kárpát-medence nemzetiségi viszonyait. A delegáció a meghallgatás után több ezer oldalnyi diplomáciai jegyzéket nyújtott be, amelyek részletesen ismertették a magyar álláspontot. A brit, az amerikai és az olasz diplomácia érzékelhető rokonszenvvel fogadta ezeket, a franciák azonban nem kívántak változtatásokat a békefeltételeken. A külügyminiszterek tanácsa így 1920 márciusában eldöntötte, hogy a magyar határok ügyében nem módosítja korábbi elhatározását.

A magyar közvélemény természetesen mély elkeseredettséggel fogadta a párizsi híreket: a hercegrímás gyászmisét celebrált, az újságok gyászkeretben közölték a békefeltételeket, a társadalmi egyesületek tömeggyűléseket szervezve tiltakoztak. A kormány megvizsgálta az aláírás megtagadásának lehetőségét, amit azonban végül túl kockázatosnak ítélt. Az aláírók személyének kiválasztása sem volt egyszerű; a kormánytagok állítólag sorsot húztak egymás között. Végül Magyarország részéről Benárd Ágoston népjóléti miniszter és Drasche-Lázár Alfréd rendkívüli követ írta alá 1920. június 4-én, délután fél 5-kor a versailles-i Nagy-Trianon kastélyban. A béke értelmében az ország 189 ezer négyzetkilométert veszített el eredeti területéből, lakosság száma pedig 18,2 millióról 7,6 millióra csökkent. A legnagyobb nyertes az utódállamok közül Románia volt, amely 103 ezer négyzetkilométert szerzett, igaz, ez még így is kisebb terület volt, mint amire az antant 1916-ban ígéretet tett a javára. Csehszlovákia 61 ezer, a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság 20 ezer, Ausztria négyezer, Lengyelország 600 és Olaszország 20 négyzetkilométert kapott.

A szerződés kimondta, hogy Magyarország köteles az általa okozott háborús károk jóvátételére. Ennek pontos összegét a szöveg nem tartalmazta, de azt rögzítette, hogy a jóvátételt részletekben, 1921-től harminc éven át kell majd teljesíteni. A kérdésben illetékes testület, a Jóvátételi Bizottság csak 1923-ban hozott döntést, és Magyarországot 200 millió aranykorona fizetésére kötelezte. Az országnak katonai téren le kellett mondania a sorkötelezettségről, és legfeljebb 35 ezer fős, önkéntesekből álló hadsereget tarthatott fenn nehéztüzérség, páncélosok és légierő nélkül, kizárólag a határvédelem és a belbiztonság fenntartásának céljára.

A határvonal pontos kijelölése a helyszínen viszonylag gyorsan megtörtént, két kivétel azonban akadt: a szénben gazdag pécsi medencéről a délszláv állam nem szívesen mondott le, ezért a terület visszaadását egészen 1921-ig elhúzta. Sopron és környéke esetében pedig a magyar fél – az eredeti döntéssel ellentétesen – elérte, hogy népszavazás döntsön a hovatartozásról: az 1921 decemberében tartott népszavazáson a lakosság kétharmados többséggel Magyarország mellett tette le a voksát.

Trianon messzemenő következményekkel járt a teljes térség számára. Magyarország társadalma nemzetiségi szempontból jóval homogénebbé vált: a nem magyarok aránya az 1910-es 45,5%-ról 10%-ra zuhant. A legjelentősebb hazai nemzetiséggé a félmillió németiség vált, mellettük csak a szlovákság érte el a százezres lélekszámot. A trianoni béke következtében Magyarország 10,6 millió polgára került másik állam fennhatósága alá, ebből 3,2 millió volt magyar nemzetiségű. Bár a békeszerződés szövege kisebbségvédelmi előírásokat is tartalmazott, azokat azonban többnyire nem vették túl komolyan a gyakorlatban. Az utódállamok hatóságai különösen a magyar értelmiségiek és hivatalnokok iránt viseltettek bizalmatlansággal, akik sokszor nem voltak hajlandóak hűségüket tenni. Ezért sokan vesztették el állásukat, és a túlszűfolt Budapestre kellett menekülniük, ahol a pályaudvarokon, vasúti vagonokon berendezett telepeken kellett élniük. A menekültek pontos száma nem ismert: a hivatalos magyar adatok szerint 350 ezren voltak, de a kortársak benyomásai szerint ez a szám akár a félmilliót is elérhette.

A Kárpát-medence államai között meggyengültek a Monarchia korában kialakult gazdasági kapcsolatok, az új vámhatárok akadályozták a kereskedelmet, és az önellátásra való törekvés igen sok energiát és erőforrást felemésztett. Magyarország 1918 előtt például főként Cseh- és Morvaországból szerezte be a textilipari termékeket, Trianon után viszont megkezdődött az önálló textilipar kiépítése, amely azonban drágábban és gyengébb minőségben termelt. Csehország viszont 1918 előtt rengeteg agrárterméket vett tőlünk, a húszas években viszont inkább amerikai búzát vásárolt. Az utódállamok igyekeztek új állampolgáraikat kulturálisan is elszigetelni, ezért megtiltották a magyar könyvek és újságok importját. A román határőrség például olyannyira szigorú volt, hogy még az I. Ferdinánd román király által előfizetett budapesti újságokat sem engedték át Romániába.

A béke következtében Magyarország természeti erőforrásainak jelentős részét elvesztette. Az erdők 84 %-a, a vasérctermelés 89%-a, a réz- és sóbányászat egésze az utódállamokhoz került. Az ipari kapacitás veszteségei szintén nagyok voltak, jóllehet nem egyenlően oszlottak meg: míg Magyarország elvesztette fűrésztelepeinek 89%-át, addig a gépipari kapacitások 82%-a megmaradt. Átalakult a településszerkezet is: az egymillió lakosú Budapest egy nem egészen nyolcmillió ország központja lett úgy, hogy a regionális nagyvárosok többsége a szomszédokhoz került. A Budapest-központúságot tovább erősítették a közlekedési adottságok változásai is: a sugaras szerkezetű főútvonalakat összekötő utak és vasutak jelentős része az új határokon kívülre került. A trianoni határok összesen 49 vasútvonalakat vágtak át, egyes vonalakon teljesen lehetetlenné téve a forgalmat.

A veszteségekre hivatkozva a korábbi gazdaságtörténet-írás különleges jelentőséget tulajdonított Trianonnak, azt feltételezve, hogy a békeszerződés rendkívül súlyos akadályokat gördített a gazdasági fejlődés elé. Ezt a képet friss kutatásai alapján alapvetően árnyalta a szegedi egyetem professzora, Tomka Béla, aki a korabeli magyar gazdaság teljesítményét az európai államokkal való összehasonlítás módszerével vizsgálta meg. Kutatásai szerint az 1920-as évek hiperinflációval is súlyosbított gazdasági válságát nem elsősorban a trianoni béke hátrányos rendelkezései váltották ki, hanem a világháború hosszú távú hatásai következtében előálló nemzetközi gazdasági problémák. Ezt támasztja alá az is, hogy a magyar gazdaság, minden nehézség dacára, az 1920-as években viszonylag gyorsan visszatért a háború előtti gazdasági növekedési pályára. Az évtized végén, 1929-ben az egy főre jutó bruttó hazai termék mintegy 16%-kal múlta felül az utolsó békeév szintjét. Ez nemzetközi összehasonlításban is igen jó növekedési aránynak számított: az örök példaképnek számító Ausztria például csak 7 százalékkal tudta meghaladni az utolsó békeév eredményeit. Tomka Béla rámutat arra, hogy már a 20. század elején is jóval nagyobb volt a humán tőke gazdasági jelentősége, mint a természeti erőforrásoké, és Magyarország a trianoni béke után ezen a téren is egyre jobb helyzetbe került: 1920 és 1930 között folyamatosan javultak a népesség iskolázottsági mutatói, ráadásul a férfiak születéskor várható élettartama 7,7, a nőké pedig 8,8 évvel nőtt. Ez nemcsak a halandóság leggyorsabb javulása Magyarország teljes történelme során, de meghaladta bármely nyugat-európai ország megfelelő mutatójának növekedését is ebben az évtizedben.

A korabeli magyar közvélemény érzelmileg nem tudott megbirkózni az eseményekkel. A béke sokak számára annyira irracionálisnak tűnt, hogy azt csak délibábos összeesküvés-elméletekkel látták megmagyarázhatónak. Így születtek meg a Trianon-legendák: egyesek azt gondolták például, hogy a békekötés legfőbb tényezője George Clemenceau francia miniszterelnök magyar menyé volt, aki rövid és boldogtalan házasságban élt Clemenceau fiával, és Trianon valójában a kormányfő bosszúja volt a családi megpróbáltatásokért. Mások tudni vélték, hogy a franciák azért voltak olyan előzékenyek Románia irányában, mert a románok titokban előkelő kéjnőket küldtek Párizsba, akik a francia diplomaták minden kívánságát kielégítették. Az eseményeket a magyar nyilvánosságban gyakran ábrázolták Jézus Krisztus szenvedéstörténetének egyfajta vulgarizálásával: ezen elbeszélés szerint Magyarországot Trianonban hamis és hitetlen bírák ítélték el, ezért meg kellett járnia a maga passióját, majd el kellett szenvednie a keresztre feszítést, azonban a jövőben diadalmasan fel fog támadni.

Magyarország hétköznapi életét a Horthy-korszakban teljesen átszötte a revíziós gondolat. A propaganda szolgálatában számos társadalmi egyesület tevékenykedett, de a hivatalos állami politika szintén az irredenta kultusz szolgálatában állt. A zászlókat félárbórcra engedték, a népiskolákban a napi tanítás a Magyar Hiszekegy elmondásával kezdődött, számos utcát neveztek el az elcsatolt városokról, és még az iparcikkeket népszerűsítő reklámokba is gyakran beleszótták a revíziós jelszavakat. A kultusz központjaként 1921-ben avatták fel Budapest szívében, a Szabadság téren az irredenta szoborcsoport, amely a négy égtájat személyesítette meg: Észak a keresztre feszített Hungáriához védelmet keresően hozzásimuló szlovák fiút, Dél a Bánságot szimbolizáló nőalakot megvédő magyar férfit, Kelet a nőalakként ábrázolt Erdélyt felszabadító Csaba vezért, Nyugat pedig az Őrvidék gyászát ábrázolta.

Ez a millió annyira erős volt, hogy alkalmanként még a nálunk dolgozó diplomatákat is befolyásolta. Érdekes példa erre az a beszéd, amelyet a pápai nuncius 1924-ben tartott a budapesti katolikus nagygyűlés megnyitására, és amelyet magyar nyelven, a Hiszek Magyarországot feltámadásában szavakkal kezdett. Ezt természetesen a közönség viharos tetszéssel fogadta. A román külügyminisztérium azonban hivatalos panaszt tett a Vatikánnál a magyar revíziós propaganda támogatására hivatkozva. A nuncius hiába védekezett azzal, hogy a feltámadás kifejezés alatt csupán a magyar hitélet megújulására gondolt, hiszen a Magyar hiszekegy megidézése joggal keltette fel ellene a pártosság gyanúját, ezért végül el kellett hagynia állomáshelyét.

A mindent átszövő propaganda idővel akkora hatást gyakorolt a magyarországi közvéleményre, olyannyira túlzó elvárásokat alapozott meg a Mindent vissza! jelszavával, hogy az az egyébként jóval mérsékeltebb hivatalos külpolitikára is kezdett kedvezőtlen hatást gyakorolni. Ahogyan a korszak egyik legkiemelkedőbb konzervatív gondolkodója, a történész Szekfű Gyula 1934-ben megfogalmazta, idézem: „ez a holnapvárás, amely a fájdalomszobrok felállításában s hasonló külsőségekben merül ki, anélkül hogy a nemzetet naponkénti munka elé állítaná, csak akkor nem veszedelmes, ha a revízióval tényleg mint igen közeli eseménnyel számolhatunk. Ellenkező esetben a tétlen optimizmus nemzeti veszedelmet jelenthet.”